

Pók Attila:
A haladás hitele.
Progresszió, bűnbakok, összeesküvők
a huszadik századi Magyarországon

Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010. 367 o.

Szép és tanulságos cikkeinek, esszéinek, előadásainak füzérét adta közre Pók Attila ebben a tanulmánykötetében, amelyet az Akadémiai Kiadó jelentetett meg 2010-ben. Amikor esszét mondok, Németh László szavaira gondolok: „Szaktudomány és esszé közt van egy perdöntő különbség: a szakmunka azért van, amiről szól, anyagát akarja rendezni s megvilágosítani; az esszé célja túl van anyagán, mindig valami általános érdekű és érvényű elvet akar győzelemre vinni, amelynek a téma csak csatateré.”¹ A kronologikusan felépített és tematikusan is tagolt kötet kiadása igen indokolt volt, hiszen Pók Attila írásai sokféle fórumon láttak napvilágot (az eredeti megjelenési helyek jegyzékét ld. 356–357.), miközben szerves módon összetartoznak, és koherenciájukat egy ilyen, átgondoltan megszerkesztett gyűjtemény mutatja meg világosan.

Pók Attila történetírói hangsúlyai már hosszú évek óta a radikális, illetve liberális demokrácia magyarországi útkeresésére, esetenkénti sikereire és gyakori kudarcaira esnek. Az ő számára kulcsfogalom a progresszió, amely a kötetnek nemcsak alcímében, de érdemi programjában is szerepel. A progresszió Póknál 19. század végi, 20. század eleji megjelenési formájában kap hangot, de mint ideológia és történetírói gyakorlat többféle módon és időkeretben is áthatja a kötetet. Jászi Oszkár Kossuth-képe kapcsán elemzi Pók Attila „a progresszió stációit” (68–93.), s itt Horváth Zoltán nevezetes könyve (1961)² nyomán szembeállítja a „haladó” és a „hivatalos” Magyarország kettősségét.

Ugyancsak központi problémája Pók Attila munkásságának és e kötetnek is a bűnbakképzés kérdése, amely szintén szerepel a címben, és átszövi a kötet számos írását. Pók Attilát különösen az érdekli „Hogyan választódik ki a bűnbak, milyen egyének, csoportok tölthetik be legsikeresebben ezt a funkciót?” (26.) A szerző jelentős nemzetközi, interdiszciplináris szakirodalom bevonásával igyekszik e kérdést megválaszolni, és végül azt az összegzést adja, hogy „A bűnbak legfőbb jellemzője [...] valamilyen szignifikáns (gyakran etnikai, nemzeti) különbség, eltérés a csoport elfogadott normáitól, ami rendszerint párosul a potenciális bűnbak rendkívül gyenge vagy kiemelkedően eredményes teljesítményével. Antropológiai, irodalmi és klinikai példák sokasága bizonyítja, hogy

1 Németh László: Szekfű Gyula. 2. kiad. Bolyai Akadémia, Bp., é. n. 5.

2 Horváth Zoltán: Magyar századforduló. A második reformnemzedék története (1896–1914). Gondolat, Bp., 1961.

különösen nagy esélyük van erre a szerepre olyan egyéneknek és csoportoknak, akik magatartásukkal vagy pusztán létükkel a nagycsoportot saját gyengeségeire, dilemmáira emlékeztetik.” (27.) Pók Attila bevezető tanulmányának okos végkövetkeztetése, hogy „a bűnbakkeresés nem pusztán társadalmi-politikai deviancia, hanem az egyéni és közösségi lét alapvető lelki és társadalmi jelensége. Nem kigyógyítani kell belőle a társadalmat, hanem sajátosságainak és hatásmechanizmusainak megértésével kell próbálkoznunk.” (29.) Ehhez a kérdéskörhöz tartozik az *A magyarság mint európai bűnbak: hiba, bűn, büntetés* című dolgozat, amely elsősorban Magyarország kritikusaival (R. W. Seton-Watson, H. Wickham Steed, T. G. Masaryk, E. Beneš) szerepét tekinti át az „európai bűnbak”-képzés folyamatában. (119–132.)

Az első tanulmánycsokor a kiegyezéstől Trianonig terjedő fél évszázadot „képzelt konszolidációnak” nevezi. Ezen természetesen lehet és érdemes is vitatkozni: vajon tényleg képzelt volt-e ez a konszolidáció, dédszüleink valaha annyi nosztalgiával emlegetett boldog békeideje, az innováció kora? Pók Attila maga is „alapvető jelentőségű mérföldkőnek” nevezi ezt az időszakot „a Habsburg Birodalom egészének fejlődésében és Magyarország belső történetének alakulásában is”. (33.) A szerző kritikusan mutat rá a Szabadelvű Párt felemás politikájára (40.), de elismeri, hogy a Tisza Kálmán kormányzása alatt kialakított közigazgatási rendszer [...] a maga nemében mestermű volt.” (51.)

A könyv e részének kiemelkedően érdekes dolgozata *A Tanácsköztársaság helye a magyar történelemben*. Ez a tanulmány először számba veszi a magyar történelem öt lehetséges és szokásos felfogását. Röviden, de lényeglátón elemzi a kurucosan romantikus, a labancos, a liberális-demokrata, a keresztény-nemzeti és a posztmodern felfogást. (109–113.) Ezután rátér arra a nemegyszer felvetett kérdésre, hogy „kiemelkedő értelmiségiek Babbitstól Bartókig miért üdvözölték vagy legalábbis fogadták el a Tanácsköztársaságot s általában a baloldali politikát.” (114.) Pók Attila okkal állapítja meg, hogy a közjogi kérdések helyett a Tanácsköztársaság a szociális problémákat állította a nemzeti politizálás középpontjába. A szerző Ormos Máriára hivatkozik: „a Magyarországi Tanácsköztársaságot egyszerűen nacionalista zsarolási kísérlettel vagy akár a nemzeti kétségbeesés kitörésével azonosították...”³

A *Gondolkodók a csatatéren* című fejezet továbbviszi a szerző gondolkodásának fő irányába tartozó téziseket, elsősorban a bűnbakkeresés kérdéskörét a két világháború közötti és utáni időszakban. Itt elsősorban az antiszemitizmus, a holokauszt problematikája érdekli a szerzőt, s felteszi a ma minálunk olyannyira gyakran és annyi indulattal tárgyalt kérdést: „Töretlen és egyenes-e az út [...] a numerus clausus törvénytől a haláltáborokig?” (169.) Pók Attila Hajdu Tibor⁴ idézve válaszol a kérdésre: „a honi vezetőréteg, közigazgatás együttműködési készsége vagy

3 Ormos Mária: Padovától Trianonig 1918–1920. 2. kiad. Kossuth, Bp., 1984. 210. Pók Attila szavaival: 116.

4 Hajdu Tibor: A hagyományos antiszemitizmustól a náci típusú antiszemitizmusig. In: The Holocaust in Hungary Fifty Years Later. Ed. Randolph K. Brahm–Attila Pók. Columbia University Press, New York, 1997. 57–70.

annak hiánya, mint a nemzetközi adatokból kitűnik, legfeljebb plusz-mínusz 10%-ot változtathatott az áldozatok számán, bár az sem kevés.” (170.) A tanulmánykötet szerzője az egész kérdéskör kulcsának tekinti Jászi Oszkár szavait, amelyek az American Historical Association 1939. évi ülésén, hónapokkal a II. világháború megindulása után hangzottak el: „kik a felelősek a katasztrófához vezető tömeges lelkiállapot kialakulásáért”. (184.)

Ebben a fejezetben is, ahogyan a kötet egészében, a szerző nagy erudícióról, a nemzetközi (és a magyar) szakirodalom beható és széles körű ismeretéről tesz tanúbizonyságot.

A *Klió kísértései: A jelenbe érő múlt* több kiváló magyar történetíró, így Grünwald Béla, Méray-Horváth Károly, Fejtő Ferenc pályaképét rajzolja meg, emellett Leopold von Ranke magyarországi értelmezésével is foglalkozik. Itt is, mint a kötet más dolgozataiban, a szerző avatott historiográfusnak bizonyul. A zárófejezet legérdekesebb része négy kurrens és ma különösen releváns esszé: *Miért nem volt történészvita a rendszerváltás utáni Magyarországon?; Az integráció az európai történészek szemével; Magyar kulturális örökség és európai integráció*; s végül az eredetileg a *Central European Political Science Review*-ban, angolul megjelent *Elmének térképei: Kelet és Nyugat a rendszerváltás utáni Közép-Európában*. Pók Attila ezekben a dolgozatokban is fontos és világos kérdéseket tesz fel. „Miért is nem alakulhatott ki [...] egy olyan vita, amely közvetve-közvetlenül gátolhatta volna a zsidóság ismételt bűnbakszerepbe kerülését?” (306.) A tanulmánykötet szerzőjének válasza figyelemre méltó: a rendszerváltás után az önvizsgálat elmaradásának oka Antall József miniszterelnök azon igyekezete volt, hogy újra az 1944-ben kompromittálódott felső-középosztályt tegye meg az új rendszer társadalmi bázisának. Pók Attila szerint Trianon felszínre kerülése is fontos akadály volt egy tisztázó erejű történészvitának a zsidókérdésről. Harmadik okként a szerző azt jelöli meg, hogy a pártpolitikai csatározások (MDF kontra SZDSZ) igen gyakran keresztény–zsidó konfliktusként jelentek meg, illetve demonstrálódtak, sokszor tudatosan, szándékosan. (306–309.)

Ezekben is, mint a kötetnek szinte minden darabjában, a szerzőnek lényeges kérdésállítása (*Problemstellung*) van, eleget téve Németh László Szekfű Gyula kapcsán felállított, egykori bölcs diagnózisának: „A történetíró: a kérdései.” Pók Attilának vannak kérdései, s nem csak emiatt mondjuk: Pók Attila történetíró. Itt az ideje, hogy az utolsó évtizedekben végzett munkáját ne csak tanulmánykötetben, de a bűnbak-kérdésről írott *monográfiában* is összegezze. *A haladás hitelében*, ebben a fontos és érdekfeszítő tanulmánykötetben ott van egy ilyen monográfia anyaga, lehetősége és ígérete. Várjuk ezt a kötetet.

Frank Tibor